

ЕГОИЗЪМ ИЛИ АЛТРУИЗЪМ –
ФАЛШИВАТА ДИЛЕМА

Иван Кацарски

EGOTISM OR ALTRUISM,
A FALSE DILEMMA

Ivan Katzarski

Abstract. The paper presents a critical analysis of some basic assumptions in sociobiology. Its main hypothesis is disputed that altruism is in fact just a form of egotism. Critique reveals the internal inconsistency as well as the methodological unfeasibility of the hypothesis. On that basis, the idea is supported that the egotism – altruism opposition is a false dilemma. Social organisation presupposes primary transindividual relationship the features of which are also subject of examination.

Key words: egotism, altruism, sociobiology, social organization.

Темата за егоизма и алтруизма е толкова стара, колкото и самото човешко общество. Следователно няма нищо чудно в това, че тя е сред вечните теми на хуманитаристиката. С появата на дарвинизма този монопол бе нарушен: през втората половина на XIX и в началото на XX век широко разпространение получават биологизаторските интерпретации на социалния феномен. През втората половина на XX век развитието на генетиката даде нов мощен тласък на тази тенденция. Появиха се концепции, търсещи нови обяснения за силите и механизмите, които лежат в основата на социалния феномен. Егоизмът и алтруизмът се превърнаха в предмет на разглеждане на „строги“ и дори математизирани научни построения.

1.

Появи се социобиологията. Това е концепция, която се развива от средата на 60-те години на XX в. като своеобразна интерпретация на резултатите от генетични изследвания. Тя се стреми да представи нова,

по-убедителна версия на теорията за естествения отбор и за еволюцията в аспекта на социалния феномен.

Според социобиологията „всички актове на алтруизъм в крайна сметка могат да се сведат до егоизъм“ (Дьусбери 1981: 58; вж. и: Мак-Фарленд 1988: 130). Това е основна теза, която определя цялостния облик на посоченото направление.

Какви са най-важните аргументи в нейна полза?

Основно положение на класическата еволюционна теория е идеята за оцеляването на по-добре приспособените индивиди. Социобиологията развива концепцията за т.нар. генетична приспособеност. Тя се оценява „по приноса на отделния генотип в следващото поколение, в сравнение с другите генотипове от популацията... Приспособеността може да бъде увеличена по много начини – за сметка на изменения както в запазването, така и в размножаването, но в последна сметка важното е тъкмо изменението на относителния принос на индивида в генния фонд на най-близкото и следващите поколения“ (Дьусбери 1981: 338).

Основополагащо значение в тезата на социобиологията има и принципът за съвкупната приспособеност, развит от Уилям Доналд Хамилтън. Той изхожда от факта, че „даден индивид не е единствен носител на определени гени. Например у диплоидните гръбначни [притежаващи хомоложни хромозоми, унаследени съответно от единия и от другия родител – б.а. И.К.] половината от всички гени на всеки индивид се съдържа също и у неговите баща, майка, брат или сестра, т.е. у индивидите, свързани с него в пряко родство. Една четвърта част от неговите гени са налице у неговите чичо (или леля) и една осма – у братовчедите и братовчедките. Ако един индивид повиши приспособеността на своите близки роднини, то с това той ще повиши представителството на общите за тях гени в генофонда на следващото поколение. Колкото родството е по-отдалечено, толкова по-малко ще бъдат тези гени и следователно толкова по-малко ще спечели даденият индивид, повишавайки приспособеността на друг индивид...“ (Пак там: 56).

Появява се възможността индивидите да „максимизират своята обща, съвкупна приспособеност, извършвайки алтруистични действия по отношение на родствените индивиди. Вероятността на

такива действия зависи: 1) от „цената“ на дадено действие, измервано с понижението на индивидуалната приспособеност на индивида, който го извършва; 2) от степента на повишаване на индивидуалната приспособеност на родствения индивид и 3) от степента на родство между тези два индивида.

Ако, жертвайки живота си и своите потенциални възможности за размножаване, дадено животно (включително човекът) успява да обезпечи на тримата си братя същата възможност за размножение, каквато би имало самото то, в случай че не се пожертва, то това животно би могло да максимизира представителството на своите гени в бъдещия генофонд именно посредством такава саможертва. Повишаването на приспособеността в резултат на тази жертва би било 1,5 пъти по-голямо, отколкото в случай на егоистично размножаване от негова страна.

Колкото и да е парадоксално, учи социобиологията, понякога животното може да повиши съвкупната приспособеност, ако то не се размножава. Тъкмо такава е стратегията на обществените насекоми. При тях 3/4 от хромозомите на всяка самка са общи с тези на нейните сестри, което означава, че максимална приспособеност се получава не при собствено размножаване, а при отказ от него и полагане на грижи за чуждо потомство. Това е пример за т.нар. родствен отбор (Пак там: 56–57). Върху тази основа се поставят и отношенията между родители и деца в семейството.

Социобиологията открива и други превъплъщения на егоизма в алтруизъм. Робърт Трайвърс издига концепцията за взаимния алтруизъм. „Това е извършване на взаимни алтруистични действия от страна на два или повече индивида в различно време. Например човек може да се хвърли във водата, за да спаси удавник, като предполага, че при аналогични обстоятелства другият ще постъпи по същия начин. Аналогично обяснение може да се даде на сигналите за тревога и на чистенето на другите особи от паразити“ (Пак там: 57).

Основната теза е съвсем ясна: проявите на алтруизъм са всъщност маскирани превъплъщения на егоизма. Алтруистичното действие е всъщност егоистично, защото то максимизира участието на неговия извършител в генофонда на популацията. Алтруизмът на фенотипно равнище е егоизъм на генотипно равнище.

2.

Когато обаче се опитаме да анализираме нейните основания, тази теза се оказва твърде проблематична. Първо, признава се, че има случаи на алтруистично поведение, които не попадат в нито една от двете основни категории (родство и кооперативност). Между донорите и реципиентите не е задължително да съществува нито близко родство, нито пък отношения на кооперация и взаимна изгода. Тогава се дават обяснения от рода на следното: алтруизмът е проява на „заинтересованост за генетичното благосъстояние на своя род“, а освен това – може би „форма на разтеглена във времето грижа за потомството“. Например изгодата на помощниците, които се грижат за чуждо потомство, се състои в натрупването на опит и в изчакването на благоприятни условия за създаване на собствено семейство и потомство (Мак-Фарленд 1988: 135).

Могат да се дадат и се дават всевъзможни обяснения от този род. Да ги приемем като достоверни обаче, това означава да напуснем строгите рамки на основната теоретична концепция. Нали идеята на допустимия от природата алтруизъм, който би бил стабилна еволюционна стратегия (друго основно понятие на социобиологията), е максимизирането на индивидуалния генетичен принос към генофонда на популацията? Този принцип няма нищо общо и дори противоречи на тенденцията към генетично разнообразие. При харемните общности например генетичният принос на доминиращия самец е огромен, но това неизбежно води до обедняване на генофонда, доколкото повечето мъжки нямат възможност да оставят потомство. Въобще, колкото по-голям е успехът на отделни индивиди, колкото по-висока е генетичната им приспособеност, толкова по-ограничено е генетичното разнообразие в популацията.

Също така несполучливо е разтягането на времевия хоризонт на разглеждането в разсъжденията върху възможни в бъдещето развития на отношенията. Като се позоваваме на възможни промени в бъдещето, бихме могли да подведем под общата схема всякакви реални отношения в настоящето. Това, което ни липсва в аргументацията върху наличните факти, се компенсира чрез модуса на възможното. Така обаче теорията напълно загубва спецификата и очертаванията си.

Още по-важни са следващите възражения, засягащи сърцевината на социобиологичната концепция.

Второ, самата теза за взаимния алтруизъм се натъква на сериозни затруднения. Проблемът се състои в това, че „индивиди измамници, които само получават, но нищо не дават, биха били в изгодно положение“ (Мак-Фарленд 1988: 130). Егоистите биха печелили за сметка на алтруистите, поради което последните биха били перманентно изгласквани както от непосредствения живот, така и от генофонда. Следователно взаимният алтруизъм не може да се утвърди като еволюционно стабилна стратегия и според принципите на самата социобиология се оказва невъзможен.

Трето, само на пръв поглед тезата за родствения отбор и прозрителността от нея идея за алтруизма като егоизъм е съвършено научно построение. Наистина в този пункт аргументите на социобиологията изглеждат най-сериозни и убедителни. Те почиват обаче върху основни допускания, които не са самоочевидни и би трябвало да бъдат разгледани внимателно.

Става дума преди всичко за принципа на генетичната приспособеност. Според него скритият смисъл на живота се свежда до максимизиране на собствените гени в генофонда на следващите поколения. Ричард Докинс „стига дори дотам, че разглежда организмите като машини за запазване, изобретени и управлявани от гените в борбата им за съхранение и представителство в генофонда“ (Дьусбери 1981: 51).

Всъщност това е логично и докрай проведената теза на социобиологията.

Според нея не живите същества, а гените са истинските субекти на живота. И дори не просто гените, а техният „егоизъм“ – тенденцията им към сомоуековечаване чрез размножаването. Гените не са просто биохимични структури, които лежат в основите на органичния живот, а смисъл и цел на живота.

Това е обаче спекулативна теза, която не може да бъде доказана. Явен е тук печатът на един генетически редуционизъм. Животът се свежда до една от неговите инстанции – геномът.

3.

Редуционизмът е несъстоятелен в каквато и да било негова форма. Животът по принцип и във всичките му форми се разкрива

като активност на живите същества и се определя не от една, а от множество инстанции. Ако искаме да ги представим максимално обобщено, те се свеждат най-малкото до две – генетични структури и среда (природна и социална). Организмът не е нито само едното, нито само другото, нито дори само тяхно взаимодействие. Той е и активност, т.е. единица, която се отделя от околния свят и му противостои.

Този спор със социобиологията показва, че принципът за автономната активност на организма не е излишно украшение към теорията на органичния живот и на социалната организация като негова проява. Той е методологически принцип, който предопределя теоретичния хоризонт на изследването. Генетичният редуccionизъм на социобиологията задава съвсем различни насоченост и перспектива на изследователската работа.

4.

Въпреки тази критика на социобиологията нейният основен постулат – че алтруизмът просто като алтруизъм (грижа за другите, самопожертвователност) е невъзможен – остава сякаш непоклатим. „Да допуснем, че даден индивид действително се въздържа от размножаване в интерес на цялата група. Как би могъл да се реализира отборът, насочен към съхранение на такова поведение? Ако съответните индивиди не се размножават, то онези техни гени, които обуславят това поведение, бидейки насочени срещу интересите на носещите ги индивиди, трябва да са подложени на отрицателен, а не на положителен отбор“ (Дьусбери 1981: 54). Алтруистите просто биха се оказали изтласкани от живота както на фенотипно, така и на генотипно равнище.

Този сякаш непоклатим извод се гради върху предпоставка, която си заслужава да се обсъди. Той е валиден само ако приемем, че естественият отбор действа на равнище отделен индивид. Според Доналд Дьусбъри (пак там: 338) това разбиране преобладава в съвременната биология. И все пак той признава, че много учени се придържат към друга гледна точка: естественият отбор действа и на групово равнище.

Това разбиране е най-систематично разработено от Веро Копнър Уин-Едуардс. „Според принципа на груповия отбор, поведението,

което не съответства на интереса за възпроизводство на отделния индивид, ще се съхранява чрез естествения отбор, ако то цели благо на групата като цяло“. Според Уин-Едуардс от такава позиция може да се разбере например поведението на някои птици, които при известни условия „се въздържат“ от размножаване, въпреки че все още има естествен ресурс за това. Разбира се, става дума не за съзнателно, а за генетично заложено поведение. Тази стратегия е изгодна за групата като цяло, доколкото предпазва от пренаселеност и изчерпване на ресурсите (По: Дьусбери 1981: 54).

Според Дейвид Макфарлънд основният проблем, възникващ при обяснението на алтруизма от позициите на груповия отбор, произтича от възможността за мошеничество. Този индивид, който не е склонен да се жертва за другите, а същевременно се ползва от тяхната саможертва, е в най-благоприятна ситуация. Тъкмо неговите гени ще бъдат най-добре представени в популацията (МакФарленд, 1988: 125).

Следователно груповият отбор е невъзможен, а заедно с него – и алтруизмът като преобладаваща и устойчива стратегия.

5.

Има ли изход от цялата тази главоблъсканица? Да, има, и той е свързан с възможността на груповия отбор, интерпретиран в различна светлина.

Както видяхме, социобиологията отхвърля груповия отбор заради мошеничеството на егоистите. Всъщност обаче имаме порочен кръг: груповият отбор се отхвърля, защото не удовлетворява изискванията на принципа, според който равнището на отбора е индивидуално. Алтруизмът е невъзможен, защото индивидите не могат да бъдат нещо друго освен егоисти. Следователно нямаме аргументация в собствен смисъл, а противопоставяне на две начала, като се отдава предпочитание на едното.

Порочният кръг трябва да се разкъса, безплодното противопоставяне на двата принципа – да се преодолее.

И противниците на тезата за груповия отбор признават, че „по принцип естественият отбор би могъл да действа на много равнища (например, на равнище отделен индивид, популация или вид)“

(Дьусбери 1981: 54). А защо не и на междувидово равнище? Въпросът е в адекватно осмисляне на груповия отбор. За да стане това, не бива егоизъм и алтруизъм да се противопоставят като абсолютни категории. В която и да е общност няма нито абсолютни егоисти, нито абсолютни алтруисти. Противното допускане означава да разделим индивидите на „добри“ и „лоши“, като накрая, за разлика от сюжетите в приказките, побеждават винаги „лошите“. „Добрите“ неизбежно биват изтласкани в небитието – както на фенотипно, така и на генотипно равнище. Но тогава няма и „лоши“, след като няма „добри“, няма и егоисти, след като алтруисти не са възможни.

Какво в нашия случай означава да релативизираме понятията „егоизъм“ и „алтруизъм“? – Преди всичко да ги употребяваме в точно определен смисъл или аспект. Един и същ индивид може да се показва като егоист в едно отношение, но алтруист в друго. Възможно е егоизмът по отношение на обществото да се съчетава с грижи и себераздаване в семейството и приятелския кръг, както и обратно.

От друга страна, една и съща роля в обществото не предполага нито само егоизъм, нито само алтруизъм. Например предводителят на едно стадо или съобщество вероятно ще бъде много често неприятелски настроен по отношение на близките до неговия ранг, които са негови съперници. По отношение на низшите статуси и на общността като цяло егоистичното поведение до голяма степен губи рационалното си оправдание. Като правило високият статус винаги е свързан със съответни отговорности към групата или обществото.

Нека вземем за пример поведението на стадо павиани, описано от Конрад Лоренц. Ето как се разпределят ролите при една конкретна ситуация: ако в открита местност стадото се натъкне на лъв, „животните се спират и младите силни мъжкарци образуват защитен кръг около по-слабите животни. Старецът – водач обаче излиза напред сам и решава умело опасната задача, да установи местонахождението на лъва, без да бъде забелязан от него, връща се обратно при стадото и го повежда по обиколен път към сигурното убежище на гората. Всички го следват със сляпо подчинение, никой не оспорва авторитета му“ (Lorenz 1963: 70–71).

Подобна отговорност и загриженост за общия интерес от страна на силните и компетентните по отношение на слабите и зависимите

присъства като норма в моралните системи на всички общества. За съжаление, тази норма често си остава само добро пожелание, което се отразява, разбира се, върху здравината и хармоничността на човешките общности. Това е така, защото генетичната детерминация на човешкото поведение е в доста висока степен отслабена. Такава е цената на свободата, присъща на човешките същества. И все пак, едва ли е възможна устойчива йерархия или власт, която се гради изключително върху насилие и произвол – без какъвто и да било елемент на солидарност, сътрудничество и себеотрицание.

Общественото поведение на живите същества се определя не от гени на егоизма и на алтруизма, а от вътрешното състояние на тези същества и от наличната ситуация. Самото вътрешно състояние (нагласа) зависи както от генетични предразположения, така и от външни ситуации. При дадено вътрешно състояние (нагласа), реагирането на ситуацията се подчинява на определени норми, които при животните са предимно под генетичен контрол, а при човека са преди всичко културно зададени. Гените и социалните норми детерминират не някаква единна линия на поведение, а ситуационно ориентирано поведение. Ситуациите се менят, менят се съответно и реакциите.

Има нещо по-важно от разликата между индивиди егоисти и индивиди алтруисти. Това е свойството на едни ситуации да извикват егоистично поведение, а на други – алтруистично. При това повечето (не, разбира се, не всички) индивиди действат почти еднотипно, с малък диапазон на индивидуални отклонения. Те реагират като егоисти или като алтруисти не толкова защото такова качество им е по начало присъщо и само намира различни прояви навън, а защото съответната ситуация предполага, отключва егоистично или алтруистично поведение. Един и същ индивид би реагирал по коренно различен начин в зависимост от типа ситуация.

Може би е необходимо да илюстрирам тези положения. Многократно се привеждат например случаи, когато част от индивидите в дадено съобщество се „отказват“ от размножаване. Това поведение обаче не е тяхно универсално свойство, а е ситуационно детерминирано. То се появява, когато популацията вече е достигнала известни размери, които биолозите биха определили като оптимални с оглед на наличните естествени ресурси. При малки размери на популацията

то не би се появило. Следователно определени параметри на „демографската“ ситуация или пък някои последици от нея отключват алтруистичното поведение на неразмножаване.

Преките отношения между индивидите в дадена общност също се подчиняват на ситуационната логика. Например в много случаи външната опасност води до почти пълно изчезване на вътрешното съперничество и сплотяване на общността срещу външния враг.

Следователно дилемата егоизъм или алтруизъм е не толкова въпрос на различна генна конституция на отделните индивиди, предопределяща съответния избор, колкото въпрос на конюнктура на жизнените ситуации. Това с пълна сила се отнася и за човешките общности.

Пред нас е една от формите на групов, или грегарен, отбор. При животните реагирането на ситуациите в колективния живот се управлява преди всичко от вродени механизми. При човека тези механизми имат много по-скромна роля, като преобладават социалните норми или регулативи. Съответните генни структури и културни норми, обуславящи социалната свързаност и взаимодействие, присъстват у отделните индивиди и по принцип задължително у всички членове на съответната група. От гледна точка на самозапазването на общността изключенията попадат в категорията на патологичните¹ феномени: ако те получат значим, макар и не задължително преобладаващ дял сред членовете на общността, тогава нейното съществуване става невъзможно. Ако например част от индивидите ограничава размножаването си при определени условия, докато друга част се възпроизвежда максимално без оглед на тези условия, тогава ограничаването не може да стане стабилна стратегия и да се утвърди – „егоистите“ ще елиминират останалите. Груповостта на отбора се изразява следователно в еднотипността или изоморфността на структурите (генни комплекси, културни норми), които предопределят ситуативното поведение, а то, от своя страна, при дадени параметри – на колективната среда. А процес на отбор действително има, защото устойчиви и способни да се запазят са общ-

¹ „Патологично“ е обаче неадекватен термин по отношение на човешките общества. Съществува такова многообразие на културните форми, при което думи като „нормално“ и „патологично“ загубват смисъла си. – Б.а. И.К.

ностите, при които съществува такава еднотипност. Когато нормите на реакция са съществено различни у различните индивиди при една и съща ситуация, общността е нестабилна и е в процес на отмиране, не може да се закрепя. Степента на изоморфност на поведението е съществен фактор за оцеляването на общностите.

6.

Но не противоречи ли току-що предложената идея на друго положение, което намирам за основателно: повтарящи се у отделните индивиди признаци не са в състояние да ги обединят и дори са способни да ги разделят? На въпроса какво свързва, съединява живите същества, формиращи общност от един или друг вид, би могло да се отговори пределно лаконично: онова, което е общо за тях. Но това съждение е всъщност тавтология: свързващото е общото, общото е свързващото. За да има общност и общуване между индивиди, те би трябвало да бъдат обхванати от единен процес, да са моменти от такъв процес. Без взаимодействие, което сменя изолираното битие на индивидите, не би могло да има общност. Но само по себе си повтарянето на признаците не предполага взаимодействие или процес. Повторяемостта на свойствата у всеки представител на даден клас означава, че те съществуват един до друг, но не и това, че се намират в действително общуване. Битието на всеки отделен индивид си остава външно и безразлично към битието на останалите.

На пръв поглед противоречието е несъмнено: общността предполага общи структури на поведението, но общите признаци сами по себе си не гарантират възникването на общност. Противоречието е всъщност привидно: общността е възможна не просто чрез съвпадение (при всички индивиди) на структурите на поведение и на детерминиращите ги констелации, а чрез такова съвпадение, от което произтича съществено различаване. Общото е от такъв характер, че в непосредствената драма на живота се трансформира в различаване и противопоставяне.

Само на пръв поглед това е спекулативно съждение. Споменатата трансформация става възможна благодарение, от една страна, на несъвпадението на жизнените цикли, а от друга – на ролевите

различия при отделните индивиди. По принцип всички индивиди от дадена общност имат в себе си предпоставките да бъдат и родители, и потомци, и доминиращи, и подчинени, и максимално размножаващи се, и ограничаващи възпроизводството си при определени условия, и т.н. Но те не могат да бъдат такива едновременно. Конституцията им е принципно еднаква, но във всеки даден момент от времето тя се реализира като различно поведение. Едни са родители, други – потомци, едни доминират, а други се подчиняват, едни се размножават, а други не.

Следователно не е задължително индивидите да са сами по себе си или „субстанциално“ различни едни спрямо други, за да действат по различен начин. Драмата на живота превръща подобните в различни и ги противопоставя. Без такова превръщане на общото в различности и противоположности общности не са възможни.

7.

Съществува и втори аспект на груповия отбор. Във всяко общество индивидите се различават не само по това, че към даден момент се намират в различни биологически цикли и в различни роли, а в друг момент настъпва инверсия на ролите и циклите. Винаги съществува и първично, изначално, „субстанциално“ различаване, най-очевиден пример за което са различията между половете. Отликите в подобни случаи са трайни, субстанциални. Те са закрепени в генетичните структури, морфологията и физиологията, като намират израз и в поведението. При човешките общества освен природното различаване на половете съществува и паралелна диференциация на културните норми, детерминиращи поведението на мъжете и жените. Ако и в този случай си послужим с термина „роли“, то трябва задължително да прибавим, че тук индивидите и ролите са се сраснали и инверсиите са или невъзможни, или негативно санкционирани.

Пожизнено фиксираните роли обаче трябва да са съвместими една с друга, да формират хармонична цялост, общност в строгия смисъл на думата. Промените в едната роля трябва да са съвместими с промените в другата. Например, „ако се изменя формата на ухаждане от страна на самца, то съответно трябва да се изменят и предпочитанията, проявявани от самката“ (Дьусбери 1981: 304).

Аналогично допълване трябва да има и между културните модели на мъжкото и женското поведение при човека.

В съвременните либерални общества съществува силна тенденция към заличаване на традиционните културни стереотипи по отношение на мъжете и жените. Еманципацията и феминизмът водят към заличаване на културните граници между „мъжко“ и „женско“. Ако това води до пълна тъждественост на ролите и функциите, дори само в тях, двата пола биха станали най-малкото безразлични един към друг и дори враждебни до неспособност за съвместна дейност. Социалната връзка между еднакви става твърде проблематична. За да се реши проблемът, е необходимо на мястото на традиционните културни различия между половете да дойдат динамично сменящи се роли, съобразно едни или други обстоятелства на живота. Ако изчезва диференциацията на социалните функции по пол, то не изчезва диференциацията на функциите по принцип. Но така или иначе между половете трябва да се установи някаква координация на функциите, макар и не от традиционния тип. Несъмнено това е труден проблем, след като веднъж е отхвърлено простото решение на традиционните общества, основаващо се на дискриминация.

Дали всъщност е възможна нова формула на свързването, предполагаща равнопоставеност? Не прави ли нескончаемата битката за равнопоставеност невъзможно каквото и да било трайно разрешение? И не се ли залага в самата основа на обществото, в неговата „молекулярна структура“ неразрешим конфликт? Или той се разрешава, но във всеки отделен случай, при всяко конкретно съприкосновение на индивиди от различен пол по различен начин в зависимост от конкретното съотношение на силите между тях? Ако е така, традиционното господство на мъжкия пол се заменя с едно съвременно господство на доминиращ индивид от единия пол над друг индивид от противния пол независимо от тяхната конкретна определеност. Но и двете – и перманентната борба, и тази нова форма на доминация – едва ли са утешително разрешение.

Да се върнем към основната тема. Допълването и координацията, които са необходими за осъществяването на социалната връзка, едва ли са възможни, ако управляващите механизми са на

ниво отделен индивид. Според Жан Пиаже „структурата на инстинкта по всички посоки разкъсва границите на индивидуалната активност, и то не поради това, че инстинктът е „наиндивидуален“ в смисъл на индивидуално поведение, генерализирано чрез наследствено фиксиране... напротив инстинктът трябва да се разбира... като „пред-индивидуален“ или още по-добре – като „трансиндивидуален“ в този смисъл, че индивидът вътрешно е подчинен на определена структура“. Не става въпрос за „индивиди, които показват едни спрямо други едни и същи свойства (каквато е случаят при рефлексата), а индивиди, които са координирани в организирани и координирани цялости, в които ролята на един индивид се различава от тази на партньора. Най-универсалният и убедителен случай в това отношение е половият инстинкт, който има напълно организирана структура, в рамките на която обаче мъжкият индивид показва инстинктивни образци на поведение, които са различни от тези на женския индивид и ги допълват. Друг типичен, но по-ограничен като степен на разпространение случай са инстинктивните отношения между родителите и тяхното потомство. Тук има три комплементарни роли – на майката, на бащата и на малките, които инстинктивно реагират на единия или на двамата родители. Строго казано: става дума не за три вида инстинкт, а по-скоро за цялостна структура с нейните диференцирани подструктури. Естествено, същото може да се каже и за социалните инстинкти (при насекомото и т.н.), ако индивидуалните роли не са (или поне не са изцяло) усвоени чрез обучение, а отговарят на наследствено цялостно програмиране“ (Piaget 1983: 231–232).

Различното в моята интерпретация е това, че отнасям поведенческата структура родители–деца в друга категория. Тя се появява не като следствие от пожизнена фиксация на ролите, а от несъвпадението на жизнените цикли на отделните индивиди. Един и същ индивид сменя ролите си: децата стават родители. Това е основанието ми да не поставям структурата родители–деца в една категория със структурата мъжки–женски пол и с тази на социалното поведение при насекомите. Отношенията родители–деца се отнасят към първата форма на колективен отбор.

Колективността при втората се състои в това, че отделните същества са части от цяло, които по никакъв начин и в никой момент

от времето не са взаимнозаменяеми и същевременно еволюират паралелно. Страните на социалното отношение са допълващи се елементи на единна структура, която се запазва като такава както в синхронен, така и в диахронен аспект.

8.

Не е случайно това, че социобиологията отхвърля реалността на груповия отбор. Той по същество обезсмисля основното ядро на социобиологичната концепция. Категориите „егоизъм“ и „алтруизъм“ загубват значението си на универсални теоретични инструменти за осмисляне на социалната реалност – и при животните, и при човека.

Теоретичната схема егоизъм–алтруизъм предполага възприемане на атомарния методологически принцип при обяснение на социалния феномен. Доколкото обаче съществува групов отбор, изразяващ се в паралелност на еволюцията на социалното поведение при отделните индивиди, от една страна, и в структурно допълване на същото това поведение – от друга, атомарният принцип става невалиден. Адекватна е по-скоро холистичната методология. Категориалната схема егоизъм–алтруизъм загубва основното си теоретично значение, доколкото равнището на анализа се пренася от отделните индивиди към трансиндивидни структури, чието изследване, изисква друг, различен концептуален апарат.

Все пак анализът, основан върху категориите „егоизъм“ и „алтруизъм“, запазва известна сфера на валидност, но тя е твърде ограничена в сравнение с универсалното значение, което им приписва социобиологията. Те биха имали смисъл при сравняване на социалното поведение на индивиди, които са включени в еднакви трансиндивидни структури и заемат аналогично място в тях.

Можем да сравняваме например майчинското поведение на две или повече самки от един и същ вид и при аналогична ситуация в съответното общество. При равни други условия (които точно определих току-що) несъмнено ще има различия в грижите на всяка една към собственото ѝ потомство. Няма да бъдат еднакви усилията и времето, които всяка посвещава на своите малки. Ако тези различия не се неутрализират от различната степен на ефективност на приложените усилия, можем да кажем, че едни постъпват алтруистично,

а други – егоистично. Тези квалификации обаче не засягат майчинството като такова, което е аспект, момент от трансиндивидната структура на отношението родители–потомство.

Освен това известни са и конюнктурни общности, които имат вторичен характер и не са необходими за съществуването на вида. Някои от тях са се появили само върху основата на интереса на всеки от участниците, т.е. на почвата на егоизма.

9.

Социобиологията се опитва да разреши проблема за принципа, върху който почива социалната организация, в термините на егоизма и алтруизма. При това алтруизмът се представя като скрит и фундаментален егоизъм. Както се вижда, в основата си това разбиране се очертава като неприемливо. В максимално лаконична формулировка аргументите срещу него са следните:

1. Социобиологията има сериозен проблем с основните си термини – „егоизъм“ и „алтруизъм“. Не е ясно разграничението между тяхната употреба в технически (теоретичен) и във всекидневен смисъл (вж. напр. Richards 1987: 236). В моя анализ дори не се спирам на този момент, като се съсредоточавам върху по-основните концептуални проблеми.

2. Социобиологичната версия се гради върху недоказуема, спекулативна предпоставка, изразяваща се в редуccionистката теза, че не организмите, а гените са субекти на живота и еволюцията.

3. Социобиологическата интерпретация е предрешена с това, че се отхвърля възможността за групов отбор. Тази възможност обаче е реална и се осъществява в две основни форми:

а) като уеднаквяване, стереотипизиране на социалното поведение на индивидите и на структурите, които го управляват. Обаче драмата на живота (несъвпадението на биологичните цикли и на социалните роли във всеки даден момент) превръща еднаквото в допълващи се различия и противоположности;

б) природните и културните различия между индивидите, които засягат социалното поведение и се разкриват в дадено общество като неизменни, „субстанциални“, еволюират не поотделно, а като единна структура, елементите на която се допълват.

4. Ако направим компромис с първия пункт, анализът на социалните отношения в категориите на егоизма и алтруизма е възможен, но валидността му се ограничава до много тесен периметър – сравнения на социалното поведение на индивиди, които са от един и същ пол, намират се в един и същ биологически цикъл и са в една и съща социална роля. Има и конюнктурни общности, които са се появили върху основата на прозрачен интерес на своите членове и следователно могат да бъдат разглеждани като резултат на техния егоизъм.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Дьусбери, Д. А. Поведение животных (Сравнительные аспекты). Москва: Мир, 1981. // **Dyusberi, D. A.** Povedenie zhivotnh (Srvnitelyne aspekt). Moskva: Mir, 1981.

Мак-Фарленд, Д. Поведение животных (Психобиология, этология и эволюция). Москва: Мир, 1988. // **Mak-Farlend, D.** Povedenie zhivotnh (Psihobiologia,etologia i volyutsia). Moskva: Mir, 1988.

Lorenz, K. Das sogenannte Bose. Wien, 1963.

Piaget, J. Biologie und Erkenntnis: Uber die Beziehungen zwischen organischen Regulationen und kognitiven Prozessen. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1983.

Richards, G. Human Evolution (An Introduction for the Behavioral Sciencies). London & New York: Routledge &Kegan Paul, 1987.